

НІЧЫЕ

Аповесць

14 лістапада 1920 года польскае войска, якое перад гэтым нашчэнт разбіла чырвоных пад Варшаваю і пагнала іх на ўсход такімі тэмпамі, што не больш чым эпізод успрымаўся захоп у палон усяе IV арміі разам с 3м конным корпусам, якое імкліваю хваляю, змываючы на шляху любое супраціўленне, дакацілася да Мінска і, раскалоўшы магутным ударам славетную 27ю Омскую стралковую дывізію, за некалькі гадзін заняло горад і тады толькі спынілася, не ведаючы ні што рабіць з гэтай велізарнай захопленай тэрыторыяй, ні з трафеямі, ні з масаю палонных (так, IV армія і 3ці конны корпус былі проста падараваны немцам — «інтэрніраваныя германскімі ўладамі», як напісана ў савецкіх кніжках па гісторыі), спынілася, а на наступны дзень, аkurat 14 лістапада, быццам тая ж хваля, што пакрысе страціла сваю раз'ятраную сілу, пачало спльваць адкатвацца назад, гатовае, аднак, у любы момант спыніцца ізноў — як толькі атрымаюцца належныя звесткі з Рыгі, дзе («цёмных дарог махляры») Іофе з Мануільскім ад Савецкай Расіі і Украіны і Домбскі ад Польшчы каляровымі алоўкамі дзялілі мапу Ўсходняй Еўропы, крамсаючы імі, бы скальпелямі, жывое цела краіны — краіны, прадстаўнікоў якой: ні Ластоўскага ад «незалежніцкага» ўрада Беларускай Народнай Рэспублікі, ні ТарэшчанкуЦярэшчанку ад

паланафільскай Найвышэйшай Рады, ні Адамовіча з Алексюком ад балаховічаўскага Беларускага Палітычнага Камітэта, ні Чарвякова ад бальшавіцкага Беларускага Рэвалюцыйнага Камітэта Сацыялістычнай Савецкай Беларускай Рэспублікі, ні МіцкявічусаКапсукаса як старшыню юрыдычнай (па сэння, бо ніводным афіцыйным актам не адмененая) ЛітоўскаБеларускай ССР – не пусцілі нават на парог.

Прыніжаныя, перапоўненыя адчайнай злосцю чырвоныя, спаганяючы гэтую злосць на мірным насельніцтве: на вінаватых, падазроных і на невінаватых, чырвоныя, якіх падбэдзёрвалі адно мудрыя, як і ўсё правадырское, ленінскія тэлеграмы і наказы («трэба не хныкаць! трэба абдумаць контрпаход!», «не змаглі дабрацца да прамысловага пралетарыяту Польшчы – вось прычына нашага паражэння!», «нашы войскі... настолькі стомленыя, што ў іх не хапіла сіл атрымліваць перамогу далей» і таму падобныя пярліны ваеннай стратэгіі), чырвоныя, што ў свой час з такім святым гневам адверглі план англічаніна Керзана (заходняя мяжа павінна была праходзіць па рацэ Буг) і якім цяпер план гэты мог прысніцца хіба што ў снах, – цягнуліся цяпер следам за палякамі, гадаючы, калі ж урэшце тыя надумаюць спыніцца; тады спыняцца і яны, чырвоныя, – і быць граніцы.

А палякі між тым марудна, па 1015 кіламетраў у дзень усё адступалі, і 24 лістапада пакінулі звычайны беларускі павятовы горад Слуцк – як да гэтага пакідалі дзесяткі вялікіх і малых гарадоў і мястэчак, сотні вёсак, пакідалі,

сцягваючы за сабою, нібы закручаных цэнтрабежнаю сілаю, тысячы бежанцаў, якія, мала разумеючы навошта сарвала іх гэтая сіла і куды гоніць, бы тое смецце па вялікай вадзе, з усімі пажыткамі, са скацінаю, пешыя і на калёсах, сунуліся разам, заду і паперадзе польскага войска; магчыма, гэта былі тыя ж самыя людзі, якія не так даўно, гнаныя тым жа першабытным інстынктам — абы ўцякаць, адступалі разам з чырвонай арміяй, ратуючыся ад палякаў.

І так, польскае войска пакідала Слуцк прыкладна ў сярэдзіне дня — пахмурнага, халоднага, позне-лістападаўскага, і случчакі правялі гэтае войска як дагэтуль не раз праводзілі чарговых акупантаў — панурым маўчаннем, са звыклай пакораю чакаючы, што хутка надыйдзе калі не большая, дык такая самая трасца, што й палякі.

Аж не паспелі схавацца з вачэй апошнія ўланы і падводы бежанцаў, як у горадзе пачало адбывацца штось незвычайнае.

На цэнтральнай плошчы каля дома Вайніловіча, дзе цяпер размяшчалася Рада Слуцчыны, раптам невядома адкуль пачалі з'яўляцца і строіцца ў баявыя шыхты, са зброяю і з пустымі рукамі, апранутыя хто ў вайсковую форму, хто ў што, людзі. На процілеглым баку плошчы быў ужо гатовы да выступлення конны аддзел, і коні нецярпліва перабіралі нагамі і пазвоньвалі цуглямі. Некалькі фурманак з кулямётамі ў задках стаялі каля дзвярэй памяшкання Рады, адкуль вайскоўцы выносілі і грузілі на гэтыя фурманкі нейкі скарб, затым у фурманкі

пачалі ўсаджвацца людзі ў цывільным, але камандзіры казыралі ім і пачціва выслухоўвалі апошнія таропкія распараджэнні. Неўзабаве не бачанае дасюль, незразумелае войска колькасцю тысячы са дзве, пад сцягам залацістага колеру з вышытай «Пагоняю» у цэнтры, з белчырвона-белымі сцяжкамі на штыхах трохлінеек і карабінаў і з такога ж колеру істужкамі на грудзях, зацягнуўшы «Ад веку мы спалі», рушыла на захад услед за палякамі.

Увесь, мабыць, Слуцк, ад старога і да малаго, высьпаў на ўзбочыны цэнтральнай Шасэйнай («Шасовай») вуліцы, якой маршыравалі вайскоўцы. Услухоўваючыся ў словы песні, узіраючыся ў гэтыя пабольшасці маладыя, амаль хлапечыя, радасныя твары, жанчыны прыкладалі да вачэй ражкі хустак, а дзядзькі нервова смалілі цыгаркі, кракталі, адварочваліся і бурчэлі на дужа едкую махорку... Каля кургузага будынка аптэкі шчыльнай кучкай стаяла з дзесятка старых слуцкіх яўрэяў, ацалелых пасля пагромаў, — аднолькавыя, усе падобныя на рабінаў, у старэнькіх чорных лапсердаках, з пейсамі, стаялі моўчкі, з застылай скрухай у вачах — і не зразумець было, радуюцца яны, што з'явіліся нарэшце такія ваенныя, якіх можна не баяцца, ці, наадварот, засмучацца.

Адбываўся нейкі гістарычны нонсенс. Войска, якое не зрабіла ніводнага стрэлу, якое нават не паспрабавала арганізаваць абарону роднага горада, з песнямі чаканіла крок па слуцкай шасэйцы і пакідала гэты самы горад з годнасцю напалеонаўскай арміі, што заваявала паўсвета, і людзі са слязамі радасці праводзілі яго — так, як звычайна

толькі сустракаюць пераможцаў.

Гэта была тая самая, на скорую руку сабраная з добраахвотнікаў — слуцкіх міліцыянераў, чырвонаармейскіх і белагвардзейскіх дзэзерціраў, кадравых афіцэраў, вакольных сялян, парэштак атрада інтэрніраванага БулакБалаховіча, партызан«зеленадубцаў», навучэнцаў трох слуцкіх гімназій — і ўсё адно няпоўная яшчэ Слуцкая брыгада, першае за ўсю беларускую гісторыю вайсковае фармаванне, якое прамым тэкстам на ўвесь свет аб'явіла, што з гэтага часу ўзброеным чынам збіраецца выступаць на абарону не нейкай аморфнай «Бацькаўшчыны ў складзе матухныРасеі ці Польшчы», а менавіта Беларускай Рэспублікі як самастойнай юрыдычнадзяржаўнай адзінкі.

Тая самая брыгада, якая неўзабаве разрасцецца да трох палкоў і больш чым на месяц прыкуе да сябе ўвагу Еўропы¹¹, брыгада, што ў многім прымусіць свет лічыцца з Беларуссю як з краінаю і дакажа, што любое змаганне, падмацаванае ідэяй і вераю (якім бы няроўным і бессэнсоўным адносна канчатковага выніку яно ні здавалася), абавязкова — рана ці позна — дасць плён.

Тая самая брыгада, салдатам і афіцэрам якой удзячныя, «шчырыя а мудрыя» нашчадкі адплацяць дзесяцігоддзямі магільнага забыцця, брыгада, якая пакіне пасля сябе столькі блытаніны, столькі загадак, і адна з іх — вось гэты на мышастага колеру гладкай і жвавай кабылцы афіцэр, зусім малады, на падлетка падобны, з заклееным бурым кавалачкам газеціны свежым парэзам на барадзе, у

новенькай, адпрасаванай, падагнанай форме капітана царскай арміі, толькі што без пагонаў і без кукарды на фуражцы, з дэманстратыўна вывешаным на грудзях «іканастасам» дзесятка царскіх ордэнаў і медалёў — «за асабістую мужнасць». Ён стаіць на ўзбочыне дарогі, прапускаючы калону, і ў напятай постаці яго, і ў неспакойных шэрых вачах, якімі ўзіраецца ён кудысь далёкадалёка праз гэты ранні лістападаўскі перадвячэрні зморак, праз гэтых гарлянчых песню людзей, праз голыя слуккія дрэвы і хаты ў прысадах, — бачыцца прыгожая нерашучасць, сумненне; ён нібы прадчувае, які след наканавана пакінуць яму ў беларускай гісторыі і ўсё не адважваецца зрабіць першы крок гэтага следу... Тонкія, пахлапечы рухавыя вусны яго крывіць усмешка... А хаця, магчыма, малады афіцэр проста так спыніўся: робіць агляд свайму рознашэрснаму войску і пасміхаецца сам сабе з гэтай яго стракатасці. Вось ён ужо прышпорвае ў гладкія бокі кабылку і, пазвоньваючы «іканастасам» узнагарод, скача паўз калону ўперад...

I

Худзенькі, з пугаю ў руцэ чырвонаармейчык нацягнуў лейцы і гучна скамандаваў, закапыліўшы губу:

— Тррр!

Запрэжаная параю коней падвода спынілася каля чарговай хаты. Падаў рэдкі, макраваты снег, таму дабро на падводзе было прыкрыта брызентам.

З веснічак раптам выбег на вуліцу і з гарачкі, паслізнуўшыся, ледзь не паляцеў коням пад ногі нейкі хлапчук гадоў дзесяці. Убачыў падводу, чырвонаармейца, застыў, потым шмыгнуў назад у двор, а адтуль праз агароды, прыгінаючыся, даў драла да суседняе хаты...

— Атату! Лаві яго! — закрычаў чырвонаармейчык, лопаючы, бы певень крыламі, рукамі сябе па баках, і засмяяўся. На ім быў старэнькі, яўна чужы шынель даўжынёю да пят, на галаве — панюшаная, таксама наўрад ці свая шапка з адкасанымі на вушы бакавінамі. За спінаю цяляпалася вінтоўка на доўгім рамяні.

Чырвонаармейчык па-бабску задраў крысо шыняля, патупаў у снег новымі ўцяшлёнымі чаравікамі, у каторы раз палюбаваўся рыфленымі тоўстымі падэшвамі. Пазяхнуў, машынальна перахрысціўшы рот, і проста тут, на вуліцы, пачаў мачыцца на задняе кола падводы, стараючыся збіваць струменем налішпы на вобадзе снег. Затым прывёў сябе ў парадак, азірнуўся перш у той канец вуліцы, адкуль павінны падысці таварышы, потым — у другі, дзе вуліца канчалася. Была яна досыць шырокая, як і большасць тутэйшых вуліц, роўная, з белымі ад снегу дахамі хат і пабудоў. У канцы віднеўся лес, таксама заснежаны.

Чырвонаармейчык прыкінуў — засталася ўсяго двароў мо з чатыры, ну, пяць... Зараз падыдзе Мішка з байцамі, хутчэй за ўсё спехам правядуць астаткавую рэквізіцыю (і без таго падвода поўная, а дарога гразкая, коням будзе цяжка) — і ўсё. Ваша заданне споўнена, таварыш камандзір! Можна вяртацца ў Вызну — балазе, не далёка, ды і не позна

яшчэ, гэта проста ад пахмурнага неба здаецца, што сцямнее хутка. А там здаць на рукі прадукты, адвесці коні на канюшню... Потым, не спяшаючыся, за асобным сталом пры кухні натаптацца добра кашы з салам, атрымаць удвойную порцыю махоркі, тады, у казарме, папрасіць — за долю той жа махоркі, вядома, — свайго земляка і друга, таварыша Чувалава напісаць пісьмо ў роднае іхняе сяло Мікіціна — Калужскай губерні Казельскага павета Спас-Дземенскай воласці, навучыць, хай напіша, што ён, чырвоны баец шаснаццатай арміі дваццаць другога палка дзевятнаццатага асобага ўзвода Андрэй Мікіцін жывы і здаровы, адзяваюць іх тут добра, кормяць так сабе, а ў цэлым ваюецца тут пакуль што дзякаваць Богу — забітых няма, параненых няма; людзі ў гэтых краях заможныя, але не такія зусім, як у нас...

— Эў, баец! — вывеў яго з задумы Мішка, хуткім крокам падыходзячы да падводы. У руцэ ён трымаў за гіч невялікую ношку. — Заснуў? На вайне не спі — дома на бабе паспіш!..

— Так точна, таварыш нам... пам... — Мікіцін збіўся і пачырванеў, бо за тры месяцы службы так і не навучыўся вымаўляць гэтае «памкамначузда». Каб выправіць промах, ён кінуўся да падводы і паслужліва адгарнуў з задка край брызенту.

Мішка пагаспадарску акінуў вокам дабро, як бы зрабіў у думках рэвізію яму, акуратна ўладкаваў ношку сярод вялікіх і малых мяхоў, такіх жа рознакаліберных кашоў і кошыкаў... Лягнуў даланёю па верхнім мяшку, аж жоўты

пыл падняўся.

— Вось так, таварыш баец Мікіцін, — загарнуў брызент. — А казалі, аўса няма... Шукаць трэба ўмець! На вайне, таварыш баец, галоўнае што? Соплі не жуй.

— Так точно, таварыш пам... зам...

— Ладна, не можаш сказаць — не тужся. Усё адно не народзіш! — І засмяяўся, і падміргнуў Мікіціну, як роўнаму.

І Мікіцін у адказ таксама засмяяўся. Ён любіў Мішку, ды што Мікіцін, усе ў палку, можа нават у дывізіі ведалі і любілі яго. Не так даўно, у Слуцку ўжо, сам камдыў Путна ўзнагародзіў яго маўзерам — імянным, за мужнасць пры вызваленні гарадоў Калінкавічы і Мазыр ад балахоўскіх бандаў. Ён, гэты маўзер, заўсёды пры ім, і цяпер вунь вісіць збоку на партупеі даўжэзная, амаль да каленяў, драўляная кабура.

Падышлі астатнія: чатыры чырвонаармейцы з аховы і адзін у цывільным — вызнянскі, а гэта, лічы, тое самае, што мясцовы, рэўкамавец таварыш Кецка, які вадзіў іх, паказваў, дзе жывуць самыя багатыры, або, прасцей, звычайнае кулаччо. У скураным палітоне, у галіфэ і ў ботах, у афіцэрскай фуражцы з пунсовай зорачкай замест цэшкі-кукарды быў ён больш падобны на якогась важнага камісара, чым на звычайнага валаснога рэўкамаўца — былога эсэра і былога дэзерціра, прычым яшчэ з тых, першых, якіх празвалі «германцамі».

— Ну што, байцы, перакурум — і ўпярод на міны, — сказаў Мішка. — Як жартаваў колісь наш прапаршчык, светлай памяці Матгьлёў Іван. На міне,

дарэчы, ён і падарваўся...

Усе, акрамя Кецкі, пачалі скручваць цыгаркі, надзіва спрытна варочаючы чырвонымі ад стылай пагоды пальцамі. Кецка, хоць і сам быў заядлы курэц, пабаяўся зняць рукавіцы. Ніхто не ведаў у сапраўднасці, а сам ён адмоўчваўся, не казаў, дзе і калі адмарозіў рукі — ды яшчэ так, што на правай засталася ўсяго два пальцы, вялікі і маленькі, а левая, хоць і ацалела, пачынала свярбець без рукавіцы нават на невялікім марозіку, не кажучы пра вецер — тады зусім не было спасу. Ведалі толькі, што здарылася гэта марознасіверным лютым дзевятнацатага года, пры «першых паляках», і што ампутацыю рабіў вядомы ўсёй Случчыне доктар Арцень Паўлюкевіч — той самы, які пасля без дай, здавалася б, прычыны з паважанага чалавека зрабіўся контрыкам, круццямблазнам, з такімі ж, як сам, кінуўся праводзіць розныя антысавецкія зборкі, сходкі, ствараць нейкія «рады», а цяпер, калі прыйшлі яны, чырвоныя, замест таго, каб ціхамірна працаваць сабе пры законнай уладзе, знік — ці то з палякамі ўцёк, ці то разам з сям'ёю падаўся ў лес, у банду; словам, скончыў тым, чым павінен быў скончыць, чаго шукаў на сваю галаву, тое й знайшоў... «Цяпер бы ён табе не пальцы, а штосьці іншае адхапіў бы!» — падколвалі часам Кецку таварышы-рэўкамаўцы, на што ён спакойна адказваў: «Ці я б яму».

— Не хочаце дакурыць, таварыш Кецка? — Мікіцін адарваў мокрае з цыгаркі, паднёс рэўкамаўцу недакурак да самага рота. — Цягніце, я патрымаю!

— Хай ужо, — адмахнуўся Кецка. — Не дакурыў — што

з дзеўкаю не даляжаў. Потым, у цяпле, накуруся...

Мішка скоса зірнуў на яго, тады, відаць, па аналогіі: скалечанья рукі – антысаветчыкдоктар – банда, спытаў, паказваючы на хату, каля якой стаялі:

– Адсюль таксама?

Кецка як бы задумаўся, адказаў не адразу.

– Мабыць... Тут два хлопцы вялікія, старэйшы жанаты, меншы – гімназіст, у Слуцку вучыўся...

– А цяпер ў лесе вучыцца?

Кецка паціснуў плячыма:

– Разбярэш тут, хто ў лесе, хто дзе...

– Разбярэмся.

– Бацька іхні стары ўжо... І баба хворая, на печы ляжыць, год не ўстае... Нявестка з дзіцячым малым таксама...

– Што таксама? З печы не ўстае?

– Ды не, проста жыве з імі...

– Разбярэмся! – паўтарыў Мішка. Ён растаптаў недакурак. Раптам выцягнуў у Мікіціна заціснутую пад пахай пугу, размахнуўся і гучна «стрэліў».

Шарахнуліся спужанья коні, Мікіцін ледзь утрымаў нацягнутыя лейцы. У двары глуха і як бы здалёк адкуль забрахаў сабака. Чакаюць, значыць, раз сабаку схавалі, ведаюць, што з кім з кім, а з сабакамі ў іх размова кароткая – расстрэл без суда і следства. Таму і ціха так – і на гэтай вуліцы, і на ўсім сяле.

Мішка каленам піхнуў незашчэпленыя веснічкі, пайшоў на двор. За ім пацягнуліся астатнія, пакінуўшы каля падводы аднаго Мікіціна.

У двары, акружаным хлявамі і хлеўчыкамі, дрывотняй і пуняю, не было ні душы. Толькі сабака не зразумець дзе скавыгаў і шкробся лапамі аб дошку – прасіўся на волю. Ідучы паўз вокны, Мішка па чарзе пастукаў пугаўём у шыбіны, крыкнуў знарок, як часта любіў, ламаючыся пад паляка:

– Матка, яйкі, млека нясі!

Ён узбег на ганак і ўжо працягнуў руку, каб націснуць на клямку, як нечакана дзверы расчыніліся самі.

– Далёка сабраўся? – спытаў чыйсьці ціхі, страшна-чужы голас.

З цёмных сенцаў на Мішку глянула круглая, як вока, дзірка рулі абрэза.

– Стой!!! – хапаючыся за кабуру імяннога маўзера, адзінае, што паспеў крыкнуць Мішка; ці то чалавеку з абрэзам, ці каб папярэдзіць сваіх.

Лопнуў стрэл, у адначасе з сянец выбліснуў да сляпучага яркі агеньчык, які навывлёт прабіў Мішку грудзі, і ён адразу асеў, дзе й стаяў, на ганку, а тады скаціўся долу, пад сцяну, затрымцеў у сутаргах, заграбаючы рукамі гразкі снег. І апошняе, што ўхапілі рэшткі яго свядомасці, было адчуванне гэтага снегу пад шчакою і млявы, прыкры пах уласнае крыві.

II

У першы міг ашаломленья чырвонаармейцы апамяталіся і чамусьці не ўрассыпную, а што тыя

куры – усе разам – замітусіліся па двары, шчэрачыся вінтоўкамі ва ўсе пабудовы, адкуль маглі прагучаць новыя стрэлы. Толькі вопыгны Кецка ірвануўся быў назад, на вуліцу, але напярэймы яму зза сцяны дрывотні выскачылі двое, у світках і са стрэльбамі, равучы ў дзве глоткі нямым крыкам, ад якога закладала вушы: «Вінты усім пад ногі!!! Быстра!!!» – і навялі зброю адзін на Кецку, другі – на чырвонаармейцаў, нібы сабраўшыся «зрэзаць» іх усіх адным стрэлам.

З сянец, трымаючы руляю ўніз абрэз, абачліва прыгнуўшыся ў дзвярах, вынырнуў метры пад два ростам велікан – у накінутым на шырознаыя плечы і сцягнутым на грудзях двума гузікамі шынялі, у ссунутай на патыліцу папасе з жоўтым верхам, на якім выпукляўся самаробны знак конніка з шабляю, а за веліканам высунулася з дзвярэй перш руля вінтоўкі з прымкнутым штыком, а затым паказаўся малады зусім хлапчына, у гімназіцкім шыняльку, без шапкі, белгаловы і з палахлівай, узбуджанай цікаўнасцю ў сніх вачах.

Велікан зірнуў перш на нерухомага Мішку пад сцяною, затым на чырвонаармейцаў. Тыя са спалатнелымі тварамі збіліся ў кучу, стаялі, кінуўшы пад ногі вінтоўкі і задраўшы над галавамі рукі.

– Стой! – паўтарыў велікан да іх Мішкава апошнія слова, толькі з іншай інтанацыяй – без адчаю, як у Мішкі, а спакойна, нават весела, нават з нейкай зухаватасцю; атрымалася як у падпітага дзядзькі на вяселлі, што стаміўся гуляць і вось, выйшаўшы ў круг да танцораў, дае музыкам

каманду: «стой!»

— А то страляць буду! — прыгразіў, хоць чырвонаармейцы і так стаялі ні жывыя ні мёртвыя, і не збіраліся нікуды ўцякаць.

— Мікола — таго, каля падводы! — паказаў ён руляю абрэза, і адзін з дзеццоў адразу ж кінуўся на вуліцу. — Гнат — з гэтымі разбярыся! Дзяніс, — да маладога, — вяроўку!..

Дзяніс бы толькі гэтага і чакаў — з паспешлівай ахвотнасцю, стараючыся нават выпадкова неяк не глянуць на забітага, знік у сенцах.

— Ану, к сцяне!.. Ды варушыся!..

Гнат, падпыхваючы палонных прыкладам у спіны і падцягваючы за каўнеры шынялёў, пастроіў усіх у рад, тварамі да сцяны.

— Ногі шырэй, рукі вышэй!..

Кецка, які стаяў збоку таксама з паднятымі рукамі, памкнуўся быў сам да чырвонаармейцаў, каб стаць побач, але веліканаў вокрык спыніў яго:

— А ты куды прэшся?! Стаяць, рук не апускаць!..

Велікан няспешна сабраў вінгоўкі, склаў каля ганка, нагнуўся над забітым, перавярнуў яго наўзнач, адшморгнуў партупею з кабураю маўзера, пачаў шнырыць у кішэнях...

З трафейнай вінгоўкаю на плячы, Мікола тым часам увагнаў перад сабою ў двор маленькага Мікіціна, які ад страху спатыкаўся і ледзь перастаўляў ногі. Падштурхнуў яго да сцяны, да ўсіх:

— Ъч, шчанюкі, — прагудзеў здзіўлена. На яго

шырокім, сялянскім, пабітым у чорныя кропкі вугроў твары, яшчэ чырвоным ад хатняга цяпла і выпіўкі, быў тупы выраз нейкага як бы расчаравання, што ўсё скончылася так хутка і таму нецікава... Ён цыркнуў пад ногі жоўтай спінаю курца, расцёр плявок ботам: — Ваякі — голыя сракі!

У бліжнім да сянец акне раптам узнік прыліплы да шыбіны спалоханы мужчынскі твар. Мікола засмяўся і паказаў на акно велікану з Гнатам; крыкнуў:

— Вылазь на двор, дзядзька Карпа! Усё ужо, вылазь!..

З сянец выбег Дзяніс са скручанай вяроўкаю ў руках:

— Каму, Чуб? — задыхана, бы невядома адкуль прыбег, спытаў у велікана.

— Дай сюды... — Чуб перавесіў вяроўку на плячо. — А ты збегай яшчэ, Дзяніска, прынясі заступ, ды венік... і бацьку пакліч, скажы, хай не баіцца... Скажы, усё тут скончана.

— Не ўсё яшчэ, — сказаў Гнат, падыходзячы да Кеці.

Ён запанібрата паляпаў па плячы збялелага, без крывіначкі ў худым, няголеным твары рэўкамаўца, падштурхнуў бліжэй да ганка. Пасміхнуўся з'едліва: — Ну што, Косцік? І ўеўся ж ты тут у пячонкі ўсім... Маліся цяпер свайму карлумарлу барадатаму, у Бога ж не верыш, прадаў Бога! — відаць, яны з Кецкам даўнія былі знаёмыя, добра ведалі адзін аднаго.

Кецка зглынуў камяк у горле, хрыпата выціснуў:

— Бога я не прадаваў... і людзям не ўядаўся...

— Яшчэ і не баіцца! Пагавары мне тут!

— Зброя ёсць? — лагодна спытаў Чуб, падступаючыся.

Як і ва ўсіх мажных, высокіх, з моцным фізічным здароўем людзей яго рухі, ды і словы здаваліся нейкімі як бы расцягнутымі, задужа марудлівымі.

— Ёсць...

— Дык аддай нам, — працягнуў Чуб руку. — Яшчэ пальнеш са страху, бяды толькі наробиш.

— Са страху не пальну...

— Пагавары мне яшчэ!

Нязграбна, непаслухмянымі пальцамі левай рукі ў рукавіцы Кеца пачаў адшпільваць гузікі на палітоне. Гнат з нянавісцю глядзеў на яго.

— Хутчэй, чорт бязрукі! — не вытрымаў, сам залез яму за пазуху, выцягнуў з унутранай кішэні наган з барабанчыкам, падаў Чубу. Той абьякава апусціў зброю ў глыбокую кішэню шыняля.

— Што, прымерзлі рукавіцы? — не адчапляўся Гнат. — Ану, здымай! Ды варушыся трохі!..

Крывячыся ад болю, рэўкамавец сцягнуў рукавіцы, выдаўжыў рукі — маўляў, наце, любуйцеся... І правая, з кульцямі замест двух пальцаў, і левая — не на рукі больш падобныя, а на гусіныя лапы, былі пасечаны трэшчынкамі, пакрытыя нейкімі шнарамі, крывянілі, з белымі крохкімі пазногцямі, што не адраслі яшчэ заместа сагнанных, скура лушчылася, злазіла проста шматкамі з далоняў і з пальцаў, а новая, свежая — была ружовая і тонкая, не дзіва, што не зажывала, балела і трэскалася.

Чуб з Гнатам пераглянуліся.

— Аддай назад, ну яго на... — сказаў Чуб. — Яшчэ

заразу якую схопіш.

— А яны яму ўжо не спанадабцяца! — умяшаўся Мікола, які пільнаваў палонных і ўадначас паспяваў слухаць і глядзець, што тут робяць з Кецкам. — На тым свеце цёпла! — і зарагатаў падурному.

Кецку, як ні дзіўна, сцэна гэтая памагла, ён справіўся з сабою. Быццам гэты здзек з яго, палоннага, зараз узвысіў яго, а мучыцеляў прынізіў.

— Дурань, — павярнуўся да Міколы, сказаў даволі смела, — ды я б адно захацеў, дык і левай паспеў бы адправіць цябе туды, куды ты мяне адпраўляеш! Быў момант, вы ж усе спінамі да мяне стаялі!..

— Глянь ты на яго — герой! — здзівіўся Гнат і тут жа, заўважыўшы Кецкаў міжвольны рух, закрычаў: — Я табе дам рукі хаваць!! Хай праветрацца трохі — палезна!

— Наваюеце вы так...

— А ты за нас не перажывай, — прамовіў Чуб, аднак і яму, мабыць, зрабілася крыху някавата — на самай справе, за што здзеквацца з чалавека, ён жа не ўцякае, не абараняецца, без зброі... Чуб падумаў трохі і дадаў з важным выглядам, нават за вус узяўся і падкруціў. — Мы табе не балахоўцы і не нейкія там «зялёныя», мы — армія Беларускай Народнай Рэспублікі, чуў пра такую? І радуйся, што на нас напаў. З палонных мы не здэкуемся, а па правілах ваеннага часу здаем у контрразведку.

— Дык здавайце, а не...

— Ты што, Чуб?! — абарваў Кецку Гнат, вылупіўся на Чуба сваімі пукатымі і ўсё адно прыгожымі

вачыма. — Перапіў? Ці не дапіў? Якая контрразведка?! Ты не адсюль, не ведаеш, што за ён— затое мы добра ведаем!.. Ды па ім самая сухая асіна ў тым вунь лесе плача, і вяроўка вось гэтая вось!

— Аддай, аддай, кажу, рукавіцы палоннаму, — усё адно распарадзіўся строга Чуб.

Гнат, хоць і не вельмі ахвотна, але паслухаўся. Не падаў, а кінуў рукавіцы Кецку пад ногі. Той падняў; калі насоўваў на рукі, скасавурыўся на чыронаармейцаў пры сцяне. Не даючы ўвагі Гнату, ціха прамовіў да аднаго Чуба як бы ў падзяку за тое, што заступіўся:

— Мне трэба да вашага камандзіра, да Чайкі... Ёсць што сказаць яму. Ён мяне добра ведае.

— Вово! Такіх ён і ведае, — усміхнуўся Гнат.

— Пачакай, — сказаў Чуб, — да Чайкі, дык да Чайкі. Можна і да Чайкі... А пакуль— тварам да сцяны, як і ўсе!

І калі Кецкарэўкамавец паслухмяна і хуценька, нібы збавенне яму было ў тым, што ставяць яго «да сценкі», выканаў загад, Чуб нагнуўся, бо быў на паўтары галавы вышэйшы за Гната, штось шагнуў таму на вуха...

Гнат ашчэрыўся ва ўсмешцы:

— Хіба што так!

На ганак вылецеў задыханы Дзяніс, з драўляным заступам у адной руцэ, з венікам у другой, усім сваім выплядам паказваючы, што зараз жа гатовы да любых новых даручэнняў — толькі каб не стаяць на месцы, не глядзець на гэтага забітага... А за Дзянісам асцярожліва высунуўся з сцянец і неяк бокам злез з ганка мажны, хоць згорблены ўжо

гадамі дзядзька, у высокіх, да каленяў, валёнках, у кароценькім кажущку з адрэзанымі чамусьці рукавамі, на галаве — аблавушка... Гэта быў гаспадар, той самы дзядзька Карпа, які толькі што пазіраў, прыплюснуўшыся да шыбіны, з хаты на двор. Адразу ж вочы яго самі сабою стрэлілі, мімахоць ухапілі каля ганка скурчаны труп, пад якім распаўзлася на снезе цёмная бураковая пляміна... І тады — хоць, вядома ж, ён чакаў убачыць тое, што ўбачыў, на твары яго адбілася перш недаўменне, затым разгубленасць і страх, акурат як у свайго сына, гэтага вось Дзяніса... Ён раптам заморгаў пакрыўджана, нібы восьвось сабраўся заплакаць, затым сарваў з галавы аблавушку і захрысціўся, хутка крыжуючы сабе лоб і грудзі вялікай рукою, што здавалася занадта доўгаю, як і ва ўсіх прыгорбленых людзей.

— Вы гэта... дзядзька Карпа, — сказаў Чуб і закашляўся, пачаў мацаць па кішэнях, шукаючы кісет з курывам, — вы адно кроў сашкрабеце пасля... А там ужо за ноч снегам засыпле, і следу не застанецца...

— Ды ўжо ж, сашкрабу!..

Карпа адварнуўся, забігаў вачыма па двары, ізноў акурат бы сын таксама шукаючы хоць якога сабе занятку... Пачуў, што сабака шкрабецца ў пуні, туды памкнуўся:

— Ото выпушціць трэба!..

— Я сам, — Дзяніс кінуў вобземлю заступ, венік, пабег.

Карпа сярдзіта зірнуў яму ўслед, пашкадаваў, мабыць, што выпрабся з хаты, — сядзеў бы сабе, пакуль не скончыцца ўсё...

— А крывянкi — Божа ж мiлы!.. — мiжволi iзноў злавiў краем вока нябожчыка, i зноў перахрысцiўся.

— Даходзiў доўга, — патлумачыў Чуб, як пра кабана сказаў, а не пра чалавека: — Камунiсты, яны жывучыя, што ты!

Ён адварнуўся ад ветру, чыркнуў сярнiцаю (агеньчыка зусiм не было відаць у вялiзных далонях), прыкуруў тоўстую самакрутку.

Дзянiс расчынiў дзверы пунi, выпусцiў сабаку. Той выскачыў — злы i нацяты, ашалелы пасля цемры ад зыркага святла, ад пахаў, ад чужых людзей, якiх трэба кусаць, iрваць, гнаць адсюль, са сваiх уладанняў... Аж раптам застыў, пацягнуўся мусаю туды, да сцяны, дзе ляжаў мёртвы, пачаў прынохвацца, затым уздыбiў поўсць на шкiрцы, разгублена азiрнуўся на пуню, падцiснуў хвост i заскуголiў жаласна, аж да мутарнасцi, нiбы прадчуваючы, што гэтым не скончыцца, нiбы новую смерць наклiкаючы.

— Бач, не iдзе! Крывянку чуе... Ды замаўчы ты, падла! — не вытрымаў Карпа, шукаючы што пад нагамi, каб запусцiць у сабаку.

Мiкола рагатнуў.

— Ну, дзядзьку... Крывянку чуе... А ты хацеў, каб i красных бiць, i каб кроў не йшла? То так не бывае — дзе б'юць, там i льюць! — задаволены, што так дасцiпна перавярнуў прыказку, падышоў да Чуба: — Пакiнь пару цягаў.

Гнат з вяроўкаю падступiўся да палонных, пачаў з Кецкi:

– Лапы давай, калека... Ды дзякуй Богу, і праўда, што нам патрапіўся – рэгулярнай арміі! – сказаў з нядобрым нейкім смехам, дыхаючы на Кецку перагарам добра знаёмай і самаму рэўкамаўцу мясцовай самагонкі, зіркаючы на яго сваімі прыгожымі пукатымі вачыма, і зірканні гэтыя не абяцалі нічога добрага...

Адзін з палонных, крайні, раптам рыўком адштурхнуўся ад сцяны і матлянуў за вугал хаты, з трэскам паваліў хіленькі тын і знік з вачэй.

– Назад!

– Стаяць, курва!! – паляцела яму ўслед.

– Пільнуйце гэтых! – Чуб, выплонуўшы цыгарку, якую Карпа адразу ж падабраў і прытушыў у снезе, ірвануўся следам, лемантуючы нечакана тонкім голасам, галосячы ледзь не пабабску:

– Гнат, давай хутчэйчэйчэй!!! Сюды з вінтом, абрэз не даб'е! – і ў гэтым ляманцегалашэнні чуўся азарт, была непрыхаваная радасць паляўнічага, які выцікаваў зверу.

Падбег Гнат, трушчачы ботамі спарухнелыя калкі тына. Чуб бухнуўся на калені:

– Кладзі!

Гнат уладкаваў на яго плячы вінтоўку, прыліп шчакою да прыклада. Занадта доўга, як падалося нават марудліваму Чубу, пачаў цэліцца...

– Не патрапіш самога заб'ю, – сур'ёзна паабяцаў Чуб, аблізваючы вусны.

Уцякач, падхапіўшы аберуч крысы шыняля, нязграбна, пятляючы між абвязаных саломаю дрэўцаў, спатыкаючыся

на прысыпаных снегам разорах, бег падпараным полем к далёкаму лесу. Суха шчоўкнуў стрэл. Чырвонаармеец бег як ні ў чым не бывала. Гнат перасмыкнуў затвор, вылецела і шпокнула ў снег гільза, ізноў стрэліў.

Перш падалося, прамазаў. Але Чуб, які ўвесь час стрымліваў дыханне, шумна, з палёгкаю выдыхнуў, а сам Гнат выпрастаўся:

— Я цябе навучу!.. — адно прамовіў.

Уцякач спатыкнуўся, бы з разбегу наляцеў на туга нацягнуты дрот, заплёўся нагамі і грывнуўся вобземлю — тварам уніз...

Чуб ўстаў, абціраючы мокрыя накаленнікі. Моўчкі, з любоўю паглядзеў на Гната і паціснуў яму руку вышэй локця.

III

Дзяніс не бачыў, толькі чуў, як страляюць, чуў, як Мікола, мацокаючыся, гнаў чырвонаармейцаў, каб хутчэй цягнулі сюды, у двор, яшчэ аднаго забітага.

Забітага чалавека! — і гэта тут, у двары, знаёмым да кожнай трэсачкі ў дошках плота; двары, дзе адно свіней пад Каляды ці авечак рэзалі, — дык і тады ён, Дзяніс, усімі праўдамі і няпраўдамі стараўся схавацца, перастаяць дзе за сцяною, заплюшчыць вочы, затыкнуць пальцамі вушы!.. Зрабіць тое, што ён і цяпер зрабіў — проста ўцёк, схаваўся па другі бок хаты, стаіўся ў зацішку паміж хлявом і прыбіральняю.

Як таму сабаку, яму захацелася раптам падціснуць хвост, заскуголіць і ўпароцца ў пуню, забегчы ў хату або прыгаіцца хоць тут, прысеўшы на карачкі, у гэтым закутку... Хай здагадваюцца, хай расказваюць пасля ў Семежаве, у атрадзе, што ён сцукун, што не вытрымаў, што ў яго слабыя нервы, што ён не мужчына яшчэ, а смаркач... Хай!

Яго трэсла ўсяго. Ён расшпіліў шынялёк, зачэрпнуў снегу – шурпрых уледзянелых крупак, і хутчэй разагнуўся, баючыся, каб не зблажыла сагнутага. Пацёр лоб і шыю. Халодная макрата папаўзла па твары, па грудзях, адразу стала лягчэй. Узяў раптам і крадком выглянуў зза прыбіральні на агарод, і хоць на імгненне, на хвільку толькі зрабіў гэта, але ж угледзеў, і запомніў нават, як чырвонаармейцы нясуць забітага: двое справа, двое злева, сашчапіўшы рукі «замкамі», бы насілкі зрабіўшы... Крысо шыняля валачылася па снезе, матлялася з боку ў бок нежывая галава, цяляпаліся рукі, на мокрыя расквашаныя чаравікі наліплі круглякі гразі, абмотка з аднае нагі развязалася і цягнулася ззаду брудным доўгім бінтам... І кроў, зноў кроў, праклятыя чырвоныя кропелькі на снезе, як рассыпаныя брусніцы!..

За спіной пачуліся крокі. Дзяніс уздрыгнуў і не адразу, нясмела азірнуўся. Чуб стаяў побач, пад сцяною, і корпаўся ў крэсле галіфэ. Зацурчэў струмень. Чуб скасавурыўся на хлопча, толькі і сказаў:

– Калі млосна, не цярпі, засунь два пальцы ў рот – паможа.

І пайшоў сабе.

На дварэ нікога ўжо не было. Адзін стары Карпа шкрабаў сухім, сцёртым да таго, што акурат у руку ўзяць, венікам каля сцяны і пры ганку, зграбаў брудначырвоную кашу ў кучку...

Чуб моўчкі сабраў у абярэмак вінтоўкі, падаўся на вуліцу.

Натоўп вяскоўцаў сабраўся каля плота насупраць Карпавай хаты, па той бок вуліцы, — стаялі, ціха перагаворваліся, бы ў чаканні звычайнай будзённай хаўтурнай працэсіі, пазіралі, як Гнат загадзя ачышчае, прыбірае задок падводы, скідваючы проста долу мяшкі і кошыкі, як пасцілае падон паловаю брызента — другая звесілася з воза да зямлі; як чырвонармейцы, іхнія нядаўнія рабаўнікі, упэўненыя ў сваёй сіле і беспакаранасці, а цяпер пакорлівыя і безадказныя, выносяць і ўзвальваюць на падводу сваіх нежывых таварышаў... Узвалілі, Гнат прыкінуў трупы брызентам, паправіў неастылую яшчэ, падатлівую нагу, што высунулася праз дзірку драбіны, тую самую нагу, з расквашаным мокрым чаравікам, з доўгай, на бінг падобнай, абмоткаю.

Даростыя — пабольшасці старыя дзяды і кабеты, стаялі спаважна, са скрушнымі тварамі, як і належыць добрым людзям у такіх выпадках — калі выносяць нябожчыка. Але між імі увесь час круціўся, аж прыганцоўваў на месцы хлапчынка гадоў дзесяці, крэпенькі, чырвонашчокі, бы снягір, у валёначках і ў вялікай, непаразмернай яму шапцы-вушанцы. Шапка ўвесь час спаўзала на вочы, ён падбіваў яе

знізу даланёю і шморгаў носам. Было відаць, як круціць яго ўсярэдзіне, як так і прэ з яго жаданне выпаліць вось зараз гэтым дзядзькам і цёткам нейкую важную, аднаму яму вядомую тайну...

— А гэта ж я, далібог я! — не выгрымліваў тады і азіраўся, шукаў вачыма такую ж, як сам, крэпенькую, зграбную, чырвонашчоковую дзяўчыну, нізка, па самы лоб абвязаную хусткай «канаплянкаю», як бы ўжо яна была дарослай маладзіцаю. — Праўда ж, Лізка? Ну, скажы!

У яго звонкім, дрыготкім ад уласнае смеласці голасе былі і дзіцячая неразумная пахвальба, і нецярпячка, і боязь, страх нават, што яму не павераць, смяяцца пачнуць або яшчэ прагоняць адсюль...

— Далібог, не хлушу! — сцягваў шапку і жагнаўся з наіўнай шчырасцю, як і ўсе бязгрэшныя дзеці. — Дзядзька Мікола, дзядзька Гнат — ну, скажэце!.. Праўда ж?

— Праўда, праўда, — пацвердзіў дзядзька Мікола, чамусьці без заўсёднага свайго смеху. Як і Гнат, як і абодва Карпавы сыны, ён быў мясцовы і добра ўсіх ведаў. — Ты ў нас гірой, Васілько, — няўмела пахваліў малога, — сапраўдны гірой!..

Крэпенькая зграбная дзяўчынка, яшчэ больш чырванеючы, не падымаючы вачэй, ціха ўсчувала “гіроя”:

— Маўчы, тут жа людзі стаяць... Бяжы дамоў ужо, пагрэйся на печы — вунь смаркачы папусціў!..

Але дзе там, акрылены Міколавай пахвальбою малы нічога і слухаць не хацеў.

— Я прама гародамі — отамаво, пабег, крычу: дзед

Карпа, Дзяніс, дзядзька Гнат, дзядзька Мікола – там, крычу, большавікі ездзяць, отото каля вашай хаты будуць!..

Худзенькі Мікіцін, яшчэ больш змізарнелы, скундзёблены ад холаду і страху, падняў галаву, на міг сустрэўся з Васількам вачыма і толькі цяпер яму прыйшло на памяць і ён з паньлай абьякавасцю ўспомніў, як даўно-даўно (на самай справе менш, чым паўгадзіны назад) гэты самы хлапчук даваў стракача агародамі ад хаты, а ён, Мікіцін, стаяў, як ёлуп, і мачыўся на кола, марыў пра кашу з салам, пра вызнянскую цёплую казарму, пра земляка Чувалава, які напіша на радзіму, што ўсё ў іх тут у парадку і ваююць яны дзякаваць Богу...

Мікіцін патупіўся, з тою ж паньлай абьякавасцю адзначыў, што халадае, і сняжок не перастае, пад заднім колам няма ўжо жоўтай пляміны... Вось так сама замяце і кроў, і ўсе сляды іхнія, ніякага знаку па іх не астанецца, ніхто іх не знойдзе, ды і шукаць ніхто не будзе!.. Каму ён трэба, слабасільны, неабстрэляны, непісьменны чырвонаармейчык славутай шаснаццацатай арміі дваццаць другога палка дзевятнаццаатага асобага ўзвода, баец, які нават «памначкамузвода» так і не навучыўся вымаўляць, які і ў большавіцкую армію пайшоў ні па якому не «зову сердца», як выдумляе ў сваіх пісьмах дурны, дарма што грамацей, Чувалаў, а ад таго, што ў іхняй мнагадзетнай сям'і паелі нават беражоную семянную бульбу і проста пухлі з голаду, а ён, Мікіцін, перад тым, як запісацца служыць, абьшоў па хатах усіх дзэзерціраў і камісаваных ды распытаў добра: дзе лепш кормяць, дзе адзёўка

прыгажэйшая – у чырвоных, ці, скажам, у белых... Вось такое «веленіе серца»...

Усё было скончана, і цяпер толькі брызент у задку падводы, тапырачыся, абазначаў схаваную пад ім паклажу. Ды яшчэ коні, акурат бы той Карпаў сабака, чуючы людскую кроў, пужліва стрыглі вушамі, касавурыліся, раздзьмухвалі шырокія ноздры і штораз беспрычынна ўсім целама уздрыгвалі, як робяць гэта душным летнім днём, калі дакучае гнус. Гнат павярнуўся да Кецкі, рыкнуў: «Ну, давай!..» – і да таго не адразу дайшло, што гэта вярхоўку трэба даць. Вярхоўка вісела ў яго на плячы, а адкуль яна ўзялася, ён не помніў – хутчэй за ўсё Гнат накінуў на яго, як на слупок, калі сам бег хутчэй страляць у чалавека, у гэтага вось самага, над якім тапырыцца брызент... Кецка падаў вярхоўку і, наўчоны ўжо, сам, без каманды паспешліва выдаўжыў рукі. Нават Гнат, спрыгна і туга завязваючы вузел, прабурчэў на гэтую залішняю стараннасць:

– Сагні ў лакцях трохі, цягнеш тут... – дзелавіта аглядзеў палонных, прыкінуў, які інтэрвал трэба даць, ці хоціць вярхоўкі на ўсіх. Націснуўшы Кецку на жывот, адцягнуў рэмень, сілком прапіхнуў пад яго звітак вярхоўкі. – Наступны!

Наступны быў Мікіцін. Зусім не адчуваючы болю, з якім упівалася ў настылюю скуру скручаная ў тры столкі вярхоўка, ён толькі падумаў: навошта ўсё гэта, хіба яны ўцякаюць ці збіраюцца ўцякаць, хіба мала ім навукі?..

– Іх бы саміх упрэгчы, заместа коней, – зларадна прашамкаў дзядок, абуты ў белыя валёнкі; ён стаяў

паперадзе ўсіх, абапіраючыся на сукаватую неакораную крывуліну. — Асабліва гэтага вось, чорта бяспалага, — паказаў на Кецку. — Хай бы цягнулі!

Адзін малы Васілько, у якога, відаць, уяўленне ўміг стварыла малюнак — чырвоныя цягнуць воз, а коні спаважна ідуць сабе збоку, — зайшоўся нервовым смехам, больш ніхто, нават рагатун Мікола, не падтрымаў дзеда. Гнат, які ўвязаў адной вяроўкаю палонных, выставіў іх цугам і цяпер, сагнуўшыся, намотваў канец вяроўкі на кручкі пад задком, сярдзіта зіркнуў на старога знізу ўверх.

Людзі маўчалі. І маўчанне іх гаварыла аб той адвечнай шкадобе ахвяры да свайго ж ката, калі сам ён апынаецца ў яе скуры...

IV

Выйшаў з веснічак Чуб з абярэмкам вінтовак. Уладкаваў зброю на падводу, паўз драбіну. Памацаў забітых праз брызент, праверыў, ці як след звязаныя палонныя, пашморгаў вяроўку — ці добра трымаецца на кручках... Затым, бы цяпер толькі заўважыў, павярнуўся да натоўпу. Ссупіў бровы, уставіў рукі ў бокі — вялізны, што той мядзведзь, спытаў, грозна варушачы вусамі:

— Так — і што вы тут не бачылі?

Дзядок, абапіраючыся на крывуліну, падаўся бліжэй. Патлумачыў:

— Дык гэта... Стаімо, жджэм, — і азірнуўся на вяскоўцаў, чакаючы падтрымкі.

— Чаго вы ждзецэ?

— Дык гэта... вядома... Каб сваё забраць, калі раздаваць пачняце, — дзядок паказаў крывулінаю на мяшкі доле і на падводзе.

— А хто вам сказаў, што мы будзем раздаваць? — яшчэ больш павысіў голас Чуб. — Я ў вас пыгаю!

Раптам як стаяў — рукі ў бокі — так і пайшоў на дзядка:

— Сыны, унукі ёсць?

— Дык гэта... — сумеўся той, змізарнелы перад такой скалою, — два сыны, а ўнукі малыя...

— І дзе сыны? Я спадзяюся, у нас у атрадзе? У Семежаве?

— Дык гэта... па хадзяйству...

— Па хадзяйству?! Мы там мерзнем, гібеем, кроў праліваем за вас жа, а вы — пахадзяйству?! Толькі і робіце, што ў валенкі ціхенька пшыкаеце ды на гарачых чараных, у цяпле ў дабрэ, валяецеся?! Саветам ці палякам, маць вашу растакую, дык вы нічога не шкадуеце! — усё больш распяляўся Чуб, наступваючы на разгубленага дзядка. — Вам пугаўём у шыбіну стукнуць, дык вы і лапкі ўгору, апошнія сала з кубла цягнеце, апошні крыж нацельны гатовы сарваць з сябе і аддаць! А нам, сваім героям, сваёй доблеснай беларускай народнай арміі вам меркі аўса шкода?!

Крыху астыў, супакоіўся.

— Зараз слухайце мне і запамінайце, і па хатах разнясіце. Пра тое, што тут было, каб ні адна жывая душа

не пікнула! Калі прыедуць, стануць пыгаць, скажаце – так і так, былі чырвоныя, забралі што ім трэба і паехалі сабе ў Вызну. Зразумелі? Ды не тапчыцеся тут без толку, слядоў не рабіце!.. І помніце, чэрці, – калі што... – пагразіў таўсценным пальцам.

– Не, гэта ж я так сабе, – зашамкаў спалохана, апраўдваючыся, дзядок, палічыўшы, відаць, што пагроза найбольш яго тычыцца. – Бярыце на здароўе – сваім не шкода! – сказаў, а вышвіля падслепаватыя вочкі ўраз засталіся жалем і паказалі на іншае – што шкада, яшчэ і як шкада свайго дабра, і чым вы, такія «абаронцы», розніцеся тады ад саветаў ці ад палякаў?..

Аднак на астатніх прамова Чуба падзейнічала. Усё правільна, так і трэба, сіла павінна быць сілаю – з кулакамі, з мацюкамі, а яшчэ лепш – з крывянкамі, тады і паважаць можна, тады і слушацца ахвота...

– Правільна, хлопцы!

– Бярыце на здароўе!..

– Чым гэтай набрыдзі, дык лепш сваім ужо...

Нават дзяўчынка, якая моцна трымала Васільку за руку, саромеючыся ўласнай смеласці, выгукнула званчэй за ўсіх:

– Што ж гэта – сваім шкадаваць?!

– Даўно б так, – змякчыўся Чуб. – Хоць і тугавата, але даходзіць да вас, нарэшце разумна загаварылі. Словам – давайце, давайце ўсе па хатах!

– І то праўда – што гэта мы тут...

– Сляды адно робім...

– Будзем маўчаць!

– Маўчаць трэба, бо сабе ж горш...

Не слухаючы, Чуб павярнуўся да падводы.
Распарадзіўся:

– Гнат, паглядзі тут. Я скоро, – і пайшоў назад у двор.

Каля ганка ўсё было чыста. Стары Карпа дзяўбаў заступам настыльную зямлю.

– Каб ямку, ды закапаць, – патлумачыў, паказваючы на згрэблены ў кучку бураковы снег.

– Яшчэ там, на агародзе... – Чуб хацеў сказаць, што і там трэба будзе прыбраць хоць трохі, замясці, але зірнуў на неба, нізкае, панурае, зацягнутае цяжкімі хмарамі, махнуў рукою – абыдзеца, наваліць снегу за ноч, усё схавае.

– Дзяніс дзе, у хаце?

Карпа ўткнуў. Прыставіў заступ да сцяны, пасунуўся следам за Чубам у хату.

У хаце, асабліва пасля вуліцы, аж у нос давала змешанымі пахамі аўчыны, брагі, квашанай капусты, непрыбраных закусак на стале, застаялага невыветранага махорачнага дыму і найбольш востра – тымі асаблівымі, якія нічым не пераб'еш і ні з якімі іншымі не зблытаеш, пахамі хворага чалавека і немаўляці. На печы за комінам сярод кучы лахманоў ляжала хворая Карпава жонка, а ў большай хаце (Чуб ведаў), так ні разу і не паказаўшыся ім на вочы, сядзела з дзіцём Карпава нявестка, жонка старэйшага сына Данілы, які, як і меншы Дзяніс, быў у Семежаве ў брыгадзе.

Дзяніс стаяў у кутку каля лавы і піў, прагна каўтаючы, ваду з жалезнай кружкі. Калі ўвайшлі бацька з Чубам,

адарваўся, не падымаючы вачэй, прамармыгаў:

— Захварэў, здаецца...

— Ну дык не дзіва, без шапкі на дварэ, — заўважыў Чуб. — Ты б мо ваду халодную пабярогся піць?

Здзекуецца? Насміхаецца? Ці папраўдзе не здагадваецца ні аб чым? Напляваць — абы хутчэй скончылася ўсё, абы яны нарэшце з’ехалі адсюль, пакутліва думаў Дзяніс.

Чуб пагаспадарску, не пыгаючы дазволу, падышоў да стала:

— Дагуляць не далі, — шчодра плюхнуў сабе ў чарку з вялікай бутлі. — Ну, дзе наша не прападала! На дарожку!

— Піце на здароўе...

Карпа замітусіўся:

— Дый сабраць жа вам трэба чаго... І Данілу гасцінец будзе... Усё ж ёсць! Каўбасы пакладу, і сала, і масла...

— Вось за гэта дзякую, бацько, — Чуб выцер мокрыя губы, укінуў у рот кавалак сала без хлеба.

Дзяніс, які кradком назіраў за ім, аж перасмыкнуўся. «Гэта не людзі! Пасля ўсяго прыйсці і жлуцкіць гарэлку, і чвякаць салам!..» Ізноў яму захацелася неяк уцячы адсюль, каб не бачыць нічога, схавацца, як малому, у сваім ціхім надзейным куточку паміж хлявом і прыбіральняю.

— Дзяніско, сыноч! — пачуўся зза коміна слабы голас. — Падай і мне вады!

Ён хуценька боўтнуў конаўку ў цэбрык. Аберуч, падняўшыся на дыбкі, падаў маці.

— А што гэта бухала там, на дварэ? — напіўшыся,

спыгала хворая.

— Нічога, ляжы сабе, — адказаў заместа сына Карпа, які вярнуўся з сянец, трымаючы ў руцэ ладна ўпакаваную палатняную торбу. — Гэта так, хлопцы балваліся... Лепш падай там цыбулі нізку. Ды большую знайдзі, не чужым даём... Данілу нашаму...

Зашамацела на печы цыбуля.

— Даніла ваш цяпер ого, — паказаў пальцам у столь Чуб. Відаць, усё ж была ў ім віна перад гаспадарамі за ўсё, што ўчварылі, і цяпер ён, як умеў, хацеў падхваліць іх. — Пры вялікім начальніку, ардынарац камандзіра палка! Самага Чайкі — героя — ардынарац...

І хоць не раз сёння чуў Карпа пра гэтага «героя — вялікага начальніка», а ўжо ў раз дзесяты слухаў гэтую наіўную, няўмелую пахвальбу свайго старэйшага сына, але ізноў клянуў:

— Дык я яшчэ адскочу!.. Паляндвічкі дакладу, ёсць жа месца яшчэ... Хай, можа, камандзіра пачастуе, а то сам будзе есці, а той спінкі глыгаць, — сказаў і адразу ж зазваў на сябе, што выкрыў неасцярожным словам гэтую бацькоўскую хітрасць: маўляў, паддобрываць трэба камандзіраўначальнікаў, тады і сынам пастабка будзе... Прыкрыкнуў на сына:

— Хадзем у камору, паможаш хоць што!.. Хоць накрыўку з кубла патрымаеш...

Застаўшыся адзін, Чуб выпіў яшчэ. Потым, рыпаючы падлогаю, пайшоў у большую хату. Зазірнуў у баковачку. Каля пабеленай грубкі стаяла люлька, побач на табурэтцы

сядзела маладзіца і дзюбала носам, змагаючыся са сном. Чуб кашлянуў асцярожна, хацеў паглядзець на малога ў люльцы, аж маладзіца ад яго кашлю страпянулася, устала, растапырыла рукі, засланяючы люльку сабою.

— Куды ты лезеш да яго, чорт абкураны!

Але, нягледзечы на сярдзітыя словы, ні ў голасе, ні ў вачах яе — пустых, выплаканных, вымучаных адзінотаю, не было ўжо ні злосці, ні гневу; не было ўжо сілы наракаць ні на гэтае непрыкаяннае сабачае жыццё, ні на гэтых людзей, што звялі з сабою яе чалавека, ні на самога гэтага чалавека, які немавед чаго, дзеля чорта лысага ацураўся сям'і...

— Данілу перадаць што? — спыгаў Чуб ціха.

Адказу не дачакаўся.

— Ну, нічога... Мо якнебудзь, — сказаў, абы хоць што сказаць.

Вярнуўся ў меншую хату. Карпа прыбіраў са стала. Набітая торба — мяшок добры, а не торба, — стаяла прыслоненая да прыпечка. Дзяніс пазіраў у акно, калупаў пазногцем падаконнік. Шынялёк і фуражка віселі каля дзвярэй на ўбітых у сцяну драўляных палачках — «вешалцы».

— Ну што — адзявайся памалу, — сказаў Чуб. Прыўзняў торбу за лямки, паважыў. Пабаяўшыся, мусіць, што абарвуцца, падхапіў другой рукою знізу, прыціснуў да жывата.

— Кажу ж, захварэў... — Дзяніс нават не павярнуўся. — Горла дзярэ... І галава...

— Хай мо і праўда пабудзе трохі, — нясмела ўступіўся

за сына Карпа. — Скажэце ўжо там... Мо сварыцца дужа не будуць, Даніла ж там пры начальстве...

— Ну, глядзі.

Чуб паставіў торбу на падлогу, выцягнуў з кішэні Кецаў наган, паклаў на край стала.

— На — на ўсялякі пажарны. Вінта забяру, мала што... І за ноч пастарайся вылечыцца, — дадаў насмешліва. — Каб заўтра з раніцы быў, як штук, у Семежаве. А то і Даніла не паможа... Чуеш?

— Угу, — буркнуў Дзяніс, так і не павярнуўшыся.

Неўзабаве воз зарышеў прыстылымі да зямлі коламі, Гнат цмокнуў і шлёгнуў канцом лейцаў бліжняга каня, падвода сарвалася з месца і шпарка пакацілася снегавай дарогаю да лесу. За падводай цугам, на адлегласці метры паўтара адзін ад аднаго пацягнуліся звязаныя палонныя. Збоку ішоў Мікола, пасвістваючы, з вінтоўкаю на плячы. Ззаду — рукі ў кішэнях — Чуб.

Стоячы каля веснічак, гледзячы ўслед, Карпа перахрысціў працэсію і тады толькі схамянуўся:

— Вяроўку, вяроўку неяк перадайце, хлопцы!

Але яму не адказалі. Падвода ад'ехала ўжо далекавата і ніхто, мабыць, не пачуў.

V

Цяжка сказаць, на што разлічвалі, што за планы выношвалі «бацькі»камандзіры Слуцкай брыгады, якая пакінула горад і выправілася след у след за палякамі,

невядома, чым бы гэта скончылася (хутчэй за ўсё калі б палякі так і адступалі далей – пад Ліду, пад Брэст ці да самой Варшавы, нашыя случчакі рабілі б тое самае, ціснучыся да іх), каб не ўмяшаўся яго вялікасць гістарычны Шанец. Той самы, які яшчэ не раз акажа паслугі гэтым некалькі тысячам амаль бяззбройных людзей, заціснутых на латачцы зямлі паміж дзвюма аграмаднымі арміямі...

Палякі сталі за ракою Лань, чырвоныя прасунуліся крыху далей на захад за Слуцк. Так брыгада атрымала ад літасцівага лёсу першы падарунак – яна засталася на тэрыторыі сваёй мясцовасці і сярод сваіх людзей, часта ў прамым сэнсе – сярод блізкіх і далніх сваякоў. Паміж вельмі ўмоўнымі, зігзагапункцірнымі лініямі франтоў і ўтварылася тая славуная латачка зямлі, што ўвойдзе ў гісторыю як «нэўтральны пас», «нейтральная зона», «нейтральная паласа», «нейтральная зямля» і нарэшце (самая ўдалая назва) – «нічыйная зямля».

Вестка аб тым, што далей можна не спяшацца, застала случчакоў у мястэчку Семежаве, і гэта быў ім другі падарунак лёсу. Аддаленае вёрстаў за трыццаць на захад ад Слуцка мястэчка апыналася ў самым цэнтры «нічыйнай зямлі», на роўнай адлегласці ад палякаў і саветаў; даволі вялікае, акружанае дзвюма рэчкамі, Мажай і Мораччу, было яно, праўда, не зусім удалае ў стратэгічным плане – з амаль бязлесымі ваколіцамі, затое багатае хлебам, салам, сенам і аўсом, а галоўнае – патрэбнымі людзьмі. Заможным мясцовым сялянам было што абараняць, яны былі зацікаўленыя ў сваёй – беларускай – уладзе і гатовыя

былі падтрымліваць случчакоў чым заўгодна (два палкі, Грозаўскі і Семежаўскі, былі сфармаваны за тры дні!).

Словам, брыгада з усімі камунікацыямі размясцілася ў Семежаве, і соннае дасюль мястэчка апошні тыдзень пачало нагадваць прыфрантавы гарнізон. Новыя весткі прыходзілі з кожнай гадзінай і бударажылі, і ўзвінчвалі людзей; шырокая базарная плошча, да якой збягалі і крыжаваліся там усе восем месцічковых вуліц, не пуставала ні днём, ні ноччу. І ўсё ж раніцай таго дня, калі чырвонаармейцы вызнянскага атрада харчнарыхтоўкі выправіліся на чарговыя рабункі, ні сном ні духам, вядома, не здагадваючыся, што іх чакае (Чуб з кампаніяй падымалі ўжо чаркі ў Карпы за сталом, на стадоле ляжаў Чубаў абрэз, а ў качэргах стаяла Гнатава вінтоўка), — раннім світанкам у мястэчку ўсчалася ўзрушэнне, дасюль яшчэ небывалае.

Палалі на пляцы вогнішчы, тоўпіліся вакол іх, слухалі, спрачаліся, пераходзілі з аднаго асветленага круга ў другі ўзброеныя людзі і людзі без зброі, але ў вайскавай форме, прытым чырвонаармейскай — перабежчыкі і палонныя, якія за апошнія дні па адным і цэлымі групамі спраўна наваднялі Семежава і з якімі не ведалі, што рабіць, ніхто іх не вартаваў і яны цягаліся, дзе хацелі, і рабілі, што хацелі; уперамешку з вайскоўцамі таўкліся мясцовыя — цікаўныя семежаўскія дзядзькі(такіх было небагата, але былі), стаялі і больш слухалі, чым гаварылі, — панадзявалі старыя латаньяпералатанья кажухі, горшыя шапкі, кожны абапіраўся на палку і горбіўся больш, чым трэба, — навучаныя горкім вопытам недавяракі, якія гэтай

наіўнай сялянскай хітрасцю паказвалі, што вось мы якія – бедныя, старэнькія, убогія, да службы няздатныя, узяць з нас няма чаго, а прыйшлі мы так сабе, паглядзець, што тут робіцца, паслухаць, што людзі кажуць...

Трапяткія агні кастроў выхоплівалі з ранішняга сутоння бледнапунсовыя, ненатуральныя твары, адкідвалі на стаптаны людзьмі і коньмі гразкі снег фантастычныя цені, якія ўвесь час калываліся, рухаліся, то перамешваліся і зліваліся ў адно, ствараючы яшчэ больш вычварныя малюнкi, то зноў разыходзіліся... Хаатычная таўкатня, поўная людзьмі плошча, траскучы ранішні кашаль, бесперапынная рознагалосая гамана, пырханне коней каля канавязі – усё гэта перш давала ўяўленне якогасьці святочнага, кірмашовага дня, – але не відаць было падводаў з таварам, не вішчала, не мыкала, не кудахтала і не гагатала жыўнасць, не было жанчын і маладзіц, без якіх ніякае свята не свята; калі б не ўрываліся ў гэтую звычайную, здавалася б, гаману чужыя, зусім не кірмашовыя гукі – рэзкі ляскат металічных частак зброі аб біклагу, аб бляху рамяня ці спражку партупеі, калі б не маўчала царква – старадаўняя, дзвесце гадоў назад адрэстаўраваная князямі Радзівіламі (а пабудаваная, значыць, яшчэ раней) красуняцэркаўка з трыма «цыбулінамі»макаўкамі, галасістая, якая на святы яшчэ з цёмнага выспеўвала ютрань малінавымі званамі, а цяпер ціха, сіратліва тулілася да голых дрэў з краю плошчы, скрушна пазірала цёмнымі вакніцамі на неўразумелую людскую мітусню.

Штораз то адсюль, з плошчы, то сюды па ўсіх вуліцах праносіліся веставыя, не шкадуючы коней, да шаленства даводзячы ахрыплых, адурэлых за гэтыя дні семежаўскіх сабак. Каля канавязі ўвесь час стаялі чалавек колькі; пільна ўзіраліся ў прыщемак вуліц, і калі чарговы веставы падлятаў да ганка адзінай у мястэчку грамадскай установы – аднапавярховага драўлянага будынка штатнага народнага вучылішча, дзе быў цяпер штаб брыгады, – навыверадкі кідаліся да яго, хапалі пад вуздэчку каня, падтрымлівалі стрэмя, нясмела пыталіся: «Як там?», або без асаблівых спадзяванняў проста моўчкі, нясмела зазіралі веставому ў твар. І хоць стомленыя, але ўсё адно важныя, непрыступныя, суровыя веставыя ў лепшым выпадку агрызаліся: «Адчапіцеся!» – а часцей і аднаго слова не знаходзілі, так і знікалі маўчком у штабе, ляпнуўшы дзвярыма, на міг ўтварыўшы каля вушака сіні воблак з халоднага паветра з двара і тытунёвага дыму з памяшкання, – самым незразумелым чынам навіна пераставала быць навіною, немавед як прасочвалася на плошчу, да людзей, і сярод вогнішчаў з новай сілаю ўзрываўся гоман, у якім сярод суцэльнага «гугугу» найбольш часта паўтаралася:

- Гугугу... Урангель!..
- Крым... Сіваш... Перакоп...
- Чырвоныя спыніліся!..
- Палякі спыніліся!..
- Лань, ад Лані нейтральны пас!..
- Грозаў – цэлы полк!..

- Глуск – шэсць тысячаў!..
- Лунінец, Пінск... склады Балаховіча!..
- Слуцк... Слонім... Баранавічы!..
- Вызна... Морач... Капыль!..
- Рыга... Крым... Лодзь... Грозаў... Слуцк... Клецк!..
- Гугугу...

А тым часам ў памяшканні, у адным з класных пакояў – з абкладзенай кафелем, гарача напаленай грубкаю, з ссунутымі ў кут партамі, са школьнай дошкай, на якой крыва вісела чорнабелая, вялікага маштабу карта Беларусі (з недарэчнай друкарскай пазнакаю ў левым ніжнім куточку: «Za pozwoleniem cenzury woennej 27/9 1919г.»), у сінім дыме плавалі постаці штабных ваенных і «радаўцаў» у цывільным, усяго чалавек пятнаццаць, усе з такімі ж, як і ў тых, на плошчы, бледнымі, нявыспанымі тварамі, з ненармальным бляскам чырвоных ад гэтага дыму і ўзрушэння вачыма, з нервовымі рухамі, хрыпатымі галасамі – нібы карцёжнікі, што правялі цалоткую ноч у хмельным, азартным загуле і цяпер, на світанні, вырашылі урэшце разабрацца, хто каму сколькі вінен; праўда, словы тут гучалі не з карцёжнага, а хутчэй з геаграфічнага лексікону, – тыя самыя і нават з тою ж інтанацыяй, што і на плошчы: «Слуцк... Варшава... Лодзь... Нейтральная зона... Урангель... Вайсковая камісія...».

Чалавек пяць стаялі каля карты, тышкаючы алоўкамі ва ўсе яе куткі. Некаторыя схіліліся, сутыкаючыся галовамі і брылямі фуражак, над сталом, заваленым паперамі. На бліжэйшай парце ляжала некалькі нумароў аддрукаванай

на таўсценнай жоўтай паперы гродзенскай газеты «Беларускае слова» – кіданьне ў вочы набраны вялікімі літарамі адразу пад загалоўкам, тлуста абведзены чырвоным заклік:

«Грамадзяне! Нясіце ахвяры рэчамі і грашмі! Складайце ахвяры ў »Гурткі беларускіх кабет« ці ў Беларускі Нацыянальны Камітэт для перасылкі іх беларускаму паўстанцу – жаўнеру на Случчыне! Наша многапакутная МаціБеларусь вымагае гэтага ад вас!»

І ніжэй, таксама абведзена:

«З Случка даляцела да нас радасная вестка. Случкія беларусы пачалі на сваю руку ствараць беларускае войска!..»

Дзве карасінавыя лямпы, адна на стале, другая на шырокім падваконніку, ледзь трымцелі слабымі агеньчыкамі на абгарэлых кногах і нічога не асвятлялі, толькі дадавалі яшчэ больш смуроду і копаці, і ніхто не здагадваўся прыгушыць іх.

Як толькі днявальны ўводзіў у памяшканне веставога і той, у першы момант захлынуўшыся цеплынёю, заперхаўшыся дымам, не прывыклымі яшчэ пасля вуліцы вачыма пачынаў адшукваць у гэтай смуроднай смуге старэйшага, галоўнага тут, каму можна перадаць пакет ці зрабіць вуснае данясенне, – так адразу замаўкалі спрэчкі, станавілася ціха і падымаўся, упіраючыся магутнымі кулакамі ў стол, малады, тварам крэху падобны на Лермангава, высокі чалавек, перакрываваны партупеямі, з белчырвонабелымі нашыўкамі на пагонах падпаручніка.

Сваім славуцьм «медзяным» голасам ён памагаў веставому – называўся:

– Камісар Жаўрыд!

Веставы пачціва заміраў «смірна» (Жаўрыда ведалі ўсе), браў пад казырок, другой рукою выцягваў зза пазухі і падаваў пакет.

Не адразу, а счакаўшы, пакуль веставы, а за ім і днявальны, асцярожна прычыніўшы дзверы, выйдучь, Жаўрыд разрываў шчыльную траскучую капэрту. А за яго спіною па прынцыпу «свой да свайго» рассыпаліся на купкі-групоўкі штабныя і «радаўць», і тыя, каму збоку відзён быў ягоны твар, не спускалі з яго вачэй, стараючыся ўхапіць хоць малейшую змену на ім і ўгадаць па гэтай змене, якога плану навіна. Але марна. Строгі, непранікальны быў твар, нічога нельга было на ім ўбачыць (хіба толькі, калі чытаў, верхняя губа разам з вусамі варушылася). Забыў чалавек пра ўсё і пра ўсіх на свеце, увесь у адным сабе, нішто яго больш не цікавіць, нічога не адарве ад гэтага шэранькага лістка паперы.

І, можа, з прысутных тут адзін Мірановіч – начальнік брыгаднай контрразведкі, якому сам Бог наканавы быць назіральным, паручнік Мірановіч, які адно ў сілу спецыфікі сваёй «прафесіі» проста павінен быў заўважаць тое, чаго іншыя не бачаць, – ён ведаў аб уменні, ды што ўменні – псіхалагічным дары, рэдкім таленце Жаўрыда адчуваць людзей спінаю, патыліцай – так, як чалавек з заплюшчанымі вачыма адчувае цяпло або холад.

Гэта была праўда.

Жаўрыд не адрываўся ад набранага на гектографі, ці надрукаванага на «сляпой» машынцы, ці напісанага ад рукі скупого паведамлення і ў той жа час ведаў, што робіцца ад яго і справа, і злева, і ззаду – нібы нейкія нябачныя хвалі ішлі ад людзей, што сабраліся тут разам з ім. Ён ні разу не падняў вачэй ад паперкі, але выдатна ведаў, што з правага боку (бы знарок, «правыя» – таму і справа) стаіць, прыхінуўшыся да грубка, і насцярожана цікуе за ім доктар Паўлюкевіч (той самы, які ампутаваў рэўкамаўцу Кецку пальцы), палкавы лекар, начальнік шпіталю; той самы Арцень Паўлюкевіч, які двух слоў не мог звязаць па-беларуску і ганарыўся гэтым, і абураўся, калі яго высмейвалі за гэта, той самы, які жывымі слязьмі плакаў, даведаўшыся аб разгроме Урангеля («Теперь всё, всё пропало!»), які з пенаю на губах заклікаў яшчэ ў Слуцку да ўзброенага выступлення, а потым, калі войска пачало фарміравацца, заявіў раптам ні з таго ні з сяго: «Пакуль не прагоніце большавікоў, нагі маёй не будзе ў вашай брыгадзе!», нечакана знік некуды са Слуцка разам з сям'ёю і таксама нечакана аб'явіўся ўжо тут, у Семежаве, толькі без сям'і.

Цяпер ён стаяў і зіркаў то на Жаўрыда, то на сваіх аднадумцаў, бы збіраўся, калі ўзнікне небяспека, як тая квактуха куранятаў схаваць іх пад крыло. Аднадумцы - бравы капітанкавалерыст, балаховец Самусевіч, які, відаць, знарок, дэманстратыўна, падкрэсліваючы вернасць бядовому «Бацьку», ніколі не раставаўся з рознымі савінкаўскаалексюкоўскабалахоўскімі пракламацыямі, усе

яго кішэні былі набітыя імі (і дзе ён іх толькі даставаў); вечна пануры, немалады ўжо, падазроны да ўсіх, у тым ліку, здавалася, і да сябе самога старшыня вайсковага суда Біруковіч; начальнік случкай міліцыі Мацэля з белым, як маска, доўгім бязвусым тварам — Іван Мацэля, які настойваў, каб яго звалі Янам, а прозвішча падпісваў чамусьці ўвогуле з двума «л», на італьянскі манер — Мацэльлі...

Хоць усе яны ляпіліся да самай грубкай, адтуль Жаўрыду патыхала холадам. Не азіраючыся, ён выдатна ведаў, што на іхніх тварах пад знарочыстай, напускной абьякавасцю — злараднае чаканне, гатоўнасць у любы момант рынуцца ў бойку — не з ворагамі, а з кожным, хто не за іх, а, значыць, і з ім, Жаўрыдам, таксама, што чакаюць яны любой каверзы, любога ягонага промаху, каб адразу ж залямантаваць: «Ну што, дагуляліся ў сваю «незалежнасць»?! А мы папярэдзвалі, што толькі маці Польшча і бацька Балаховіч — твая сілы, на якія ставіць трэба было, каб надаць хоць нейкі сэнс усяму гэтаму!..»

Крыху цяплей, але таксама бы ветрыкам цягнула на яго з левага боку (зноўтакі: «левыя» — злева). Там верхам на ссунутых у беспарадку партах сядзелі, пакурваючы, «радавец» Лістапад — адказны за брыгаднае харчаванне (Юрка Лістапад, якому, дарэчы, у гэтыя першыя дні амаль не было работы, сяляне з ваколіцаў самі, без аніякіх рэквізітных загадаў, падвозілі як харчы, так і фураж літаральна вазамі) і браты Дубіны, Міна і Улас, — маладзья, прыгожыя, здаровыя... І гэтыя дымілі сабе цыгаркамі і рабілі

выгляд, што нічога іх не тычыцца, і ў гэтых – Жаўрыд ведаў – абьякавасць была толькі знешняя, напуская, пры любой нагодзе гатовая прарвацца задзірыстым: «Ну што, даваяваліся? А мы казалі, мы ведалі, чым скончыцца, мы папярэджалі, што не такія саветы страшныя, як іх малююць, што якія б яны ні былі, усё бліжэй нам, чым «пшэкі»! Казалі мы, што сто разоў трэ было падумаць, перш чым пачынаць усё гэта авантуру! Казалі, што не варта было пакідаць Слуцк, а йсці ў падполле, а яшчэ лепш – на службу саветам, і тады ўжо, спадцішка, маючы ўладу, рабіць усё, што спатрэбіцца для святой справы!..»

Нічым – ні цяплом, ні холадам не патыхала, аніякім ветрыкам на цягнула ад акна, каля якога размясціліся, седзячы побач на табурэтах, як бы таксама стварыўшы свой гурток, ваенныя: камандзір брыгады капітан Анцышовіч, камандзір батальёна падпалкоўнік Гаўрыловіч, камандзір кавалерыйскага аддзела паручнік Кернажыцкі, начальнік два дні назад створанай вайскавай брыгаднай школы паручнік Данілюк, афіцэр брыгады паручнік Капец (запомнім яго, ён яшчэ сваё слова скажа)... Гэтыя сядзелі – прамыя спіны, рукі на каленях, асалавельныя твары, сквіцы то ў аднаго, то ў другога перасмыкаюцца пазяханнем – усе падобныя чымсьці на вучняў, якіх ужо выклікаў настаўнік, яны адказалі вызубранае на памяць хатняе заданне і цяпер змушаныя даседжаць да канца нудны, нецікавы ўрок, чакаць, пакуль апытаюць іншых.